

մեզ թողլով իմանալ թէ ի՞նչ (իտէալներ) գաղափարականներ կազմուած և իրականացած են հոն։

Հայրենիք սկսած էր բարձրանալ, բարձրանալ դէպ ի փառք, դէպ ազատ հորիզոններ, դէպ ի բարոյական և բաղաբակրթութեան մշտափայլ և աշխարհաշէն հորիզոններ։

Ահա այսպէս կ'ըլլայ գագինի հիւսել Ս. Սահակայ և Մեսրոպայ լուսափալի ճակատներուն, այսպէս կ'ըլլայ արժանանալ անոնց յաջորդ և գործին շարունակող ըլլալու անգործական տիտղոսին։ Անթեսելու ու ճախարակեալ բառերով հիւսուած պսակներէն շատ բարձր պիտի նկատեն Ս. Սահակ և Մեսրոպ՝ հաստատ առաջազրութիւնը և անշահամնիքը դիտաւորութիւնը երեւան գալու որոշ ծրագրով։ Գործին երեսյթին կառչելու չէ լոկ, այլ կենսական ներքին ոյժին։ ի՞նչ օգուտ, զրի և տպագրութեան Յորելեաններ ծափանարել, երբ մեզի համար պարապ կը ճռնչեն մամուռները, և չենք օգուուիր անոնցմէ։ Երբ մեր ամենէն հեշտական հաճոյըը չենք նկատեր ժամեր ամբողջ սերտել շինիչ ոչ բանդիչ ու ապականիչ՝ լուրջ զասեր - էական ինզիք։ Երբ ոյժ չենք տար սոյնօրինակ ընթեցանութեան որ միակն է լրացնելու համար մեր թերի զաստիարակութիւնը և ուսումը, զրժած կ'ըլլանց այս օրուան հանդիսին մէջ յայտ բերուած համակրանաց ցոյցերուն առ Ս. Սահակ և Մեսրոպ և Ցպագրութեան մեծ գործին ծաւալող անոնց աշակերտին Միխիթարյաց և Նախատինը ըրած պիտի ըլլանց անոնց ոգիին, երբ անոնց նպատակաւ ու սկզբունքով չգործածենք զիրը և զիրը՝ հսկայ միջոցներ յեղաշրջութեան։

Դիրք և տպագրութիւն՝ լժակն է Արքիմեսի որ կրնայ աշխարհներ շրջել։ և մենք հաւաքուած հոս ոչ թէ զարմացուածեր շոայլելու Յորելար անմահներուն, այլ առնելու ենք անոնց չքնաղ առաջազրութիւնն իր օրինակ։ շախմաննեց այն ատեն, բանզի գործը զիւրացած է այլևս

և յանհունս արգասարեր է։ Նոր սերունդ՝ հապար այսօրուան մեծ գործով պէտք է միշտ յարգէ զիտակցութեան պարտըը որ կը ծանրանայ վրան։ պէտք է լաւ ըմբռնէ թէ միջավայրը երբեք այնքան աննպաստ չէ իր ծաւալումին և զարգացումին և թէ՛ Ս. Կրօնըը բնաւ երբեք արգելը չէ այլ ընհակառակը վսեմացնող և արծարծող ու տածող է զարգացման, ինչպէս տեսանց Ս. Սահակայ և Մեսրոպայ ու Միխիթարյաց վրայ և անոնց օրինուն, ուր պէտք էր կռուիլ և միշտ կռուիլ ու անխոնջ կռուիլ Ս. Հաւատոյ և բաղաբակրթութեան վրայ եղած հազարումէկ յարձակմանց զէմ։ Այժմ չնորդիւ Օսմ. Սահմանադրութեան խաղաղական է գործը, կը մնայ շարունակել, Միխիթար օրինակը տուաւ Ս. Սահակի և Մեսրոպի արժանաւոր հետեւող ըլլալու։

«Կ'երդնու Նահապետ ձեզ կանչէ հայեր, Հանճարն է մեզ կեանց, ըզնա վառեցէք. Մեծ-պատիկ ատօր սիրով վառուեցէք. Մագէ հայ հանճար, փայէ բիւր բոցեր իմանան ազգեր թէ հայք չեն անցեր»։

Ա. ՅԱՎՈ. ՍԱՐՄԱՑՅԱՆ

Սամսոն, 26 Հոկտ. ն. ա. 1913

ԳԻՏՆԱԿԱՆԱՅԻ ՄԻԱՄՏՏՈՒԹԻՒՆՔ¹

Կ'արժէ յիշատակել նաև այն խաղը զոր խաղացին հնախօս տորթ։ Louis Hugheրին, որ ութեատաներորդ գարուն մէջ ապրեցաւ ի վիւրցպութիւն երկու բարեկամներ տեսնելով որ ինքը մեծապէս կ'ոգեկորուի բրածոյ մեացորդներով՝ որոնց ամենամեծ հասկցող մը կը պանծացնէր ինքիններ, սկսան կատակի համար հողով բրածոյ ժամակաց պատեաններ շինել։

1. Տես Բազմագէպ 1914, էլ. 47.

երբ տեսան որ հնախօս հաւաքիչը կը խարուի, երկու ծաղրածուները ասպարէզ տուէին իրենց երեակայութեան բրածոյներ ստեղծելու, աստիճանաբար անցնելով ենթադրական խեչափառներու շինութենչն, դէպ ի նախաջրհեղեղեան գարերու հսկայական մեղոններու և թիթեռնիկներու շինութիւնը։ Բայտոնի է որ կատակերգութիւնը պէտք եղածին համեմատ կը ներկայացուէր, բրածոյները ինսամբով կը թաղուէին հոն, ուսկից յետոյ գիտնական բարեկամը պիտի պեղէր, ամենափոքր մանրամասնութիւնն անզամ զանց չէր ըլլուէր բնականութեան գոյն տալու համար։ Անհատապի՛ բան, հնախօսը որ յանկարծ բրածոյներու հաւաքող մ'ալ դարձեր էր, ամէն ինչ տարաւ տունը, զասաւորեց, ուսումնասիրեց և յետոյ այս նախաջրհեղեղեան երեակայեալ մնացորդներու վրայ գիտնական նկարագրութիւն մը զրեց լատիներէն լիցուով, և այդ հրատարակուեցաւ հարիւր երես քառածալ զեղեցիկ հատորով մը որ ընծայուեցաւ մորանգոնիայի եպիսկոպոսին, Աւելորդ է ըսելն որ այս հատորին մէջ զանազան փորագրուած նըկարներ կը ներկայացնէին Հուապէրի հաւաքածորին զարմանահրաշ բրածոյները։

Բայց դեռ այսչափով ալ չվերջացաւ վիւրցպուրկի գիտնական կամառը կ'ողեւորուի այս գիտին վրայ, կը շոայէ զովեստներ տոքթ. Հուապէրին, հասարակաց նիստերու մէջ քանախօսութիւններ կը կատարուին, և զանազան հանդիսաւոր համախմբութեանց մէջ այս նոր գիտերու մասին վիճելէ ու վիճելէ վերջ, միշտ զովելով և հոչակելով զանննը, յանկարծ ճշմարտութիւնը յայտնի կ'ըլլայ և . . . bonsoir la compagnie.

Համառութեան համար անցողակի յիշենք այն ամենազիտուն Boucher de Perthesի անունը, որուն գրեթէ կէս անտառ մը նոր կարուած տունկեր ծախեցին իրեւ լճային բուսականութեան նմոյշներ, և որ ամրող կեանքովը առանց անդրադառնալու գնեց քարէ գէնքեր զոր գրեթէ իրեն քթին տակ կը շինէին զիւղացիք, և

այն հոչակաւոր բրածոյ ծնօտը, զոր իրեւթի գտան ի Մուլթէն-Թիյնիոն, և որ համարուեցաւ բրածոյ մարդուն ծնօտը, որուն վրայ Գաղղիոյ և Անգլիոյ գիտնականը յուզուեցան. բայց յետոյ իմացուեցաւ փորող գործաւորի մը անհամ իմարէութիւնն ըլլալը։

Այս տեսակ օրինակներ կարելի է դեռ շատ յիշատակել: Ինչպէս նաև պակաս չեն զուարճալի դէպրեր մի քանի թանգարաններու համար շինուած կեղծ մումիաներու մասին որոնց մէջ կան այն պիսիներ որոնց մինչև իսկ մաշի ալիւրով շաղուած կարծը խիւսէ են: Բաւական է միայն յիշել եգիպտական հոչակաւոր այն մումիան զոր խարբութով զնեց Մոնագոյի թանգարանը, Նիդոգրիս գեղեցիկ թագուհին համարելով զայն: Այս անգամ ոլորի խիւսէ շինուած չէր: Դնուելէն մի քանի օրեր վերջ ժանտային գարշահոտութիւն մը թանգարանին սրահները լիցուց: Տեսան որ մումիան ուրիշ բան չէր, եթէ ոչ աղջկան մը դիակը, զոր բնալոյն մը ճարտարութեամբ չորցուցեր էր, զժրաղջար՝ միայն արտաքսապէս և վեր ի վերանց:

Խոկ ինչ ըսելու է ձեռագրաց սիրահարներու համար, որոնց միամտութենէն այնքան յաճախ կը զեղծանին խարողը, և որոնց միամտութեանց շարքը այնքան անհամար և բնորոշ է: Կ'առնում միայն ասոնց մէջէն հոչակաւոր զէպք մը, Chaslesինը՝ որուն վերջարանը դատարանի մէջ տեղի ունեցաւ՝ խարդախողին դատապարտութեամբը:

Michel Chasles, գիտնական մարդ, հետամուս էր երեկելի մարդկանց զիւրերը հաւաքելու: Խորամանկ խարողին մէկը, Vrain Lucas, զինքը լաւ ուսումնասիրելէն վերջ, փորձեց անոր զիւրահաւատառութիւնը՝ ծախելով նևտոնի մի քանի կեղծ ձեռագիրներ, և Փասբալի շիմ զիւեր որ ինքնազիր գործը, և մի քանի երեակայեալ ինքնազորութիւններ,

Տեսանելով որ հաւաքողը զիւրին որս մ'է, որքան ալ անդամ էր Գաղղիական

Ճեմարանի և երկրիս ուրիշ հարիւրաւոր զիտոնական ընկերութեանց, սկսաւ յետին և վճռական խաղ մը: Հոս ալ սովորականին պէս, ախորժակը ուտելով եկաւ և շուտով բուն լափելու աստիճանին հասաւ: Chaslesին ծախուեցան հարիւր ցառասուն հազար ֆրանքի երկելի մարդկանց ինքնագիրներ: Այս ահազին ցուցակին մէջ կը գտնուէին ամենէն աւելի անհաւատակ անուններ, որոնց երթալով անըմբռնելի կ'ըլլային: Այսպէս հետզհետք ծախուեցան անոր՝ ինքնազիր ծեռազիրներ լուզովիկոս ԺԴի և իւր թոռներուն, Մոլիէսի, Փասացի, Սոլիման Ազայի, Կալիէսոսի, Նետոնի, յետոյ նաև կարուղս Մ'եծին, Վերսենգետրիբսի, Յուլիսոս Կեսարու, Կղէուպատրայի, Ալբատոռէլի, Ալբրուչի, Մարդիամ Մագդաղենացոյն, յարուցեալ Ղազարու, ևայն: Գերշինս՝ բոլոր նախընթացներուն սովորական լեզու մը գործածելով, գաղղիկերէն լեզուով կը զէր մինչև իսկ Ս. Պետրոս Առաքելոյն, զիմելով հաւատոյ ապազյա ախոյեանին, ճիշտ այս բառերը կը գործածէ: Mon très amé Petrus. Խեղկատակութիւնը աւելի ցայտիչ ընելու համար, կրնանք նաև աւելցունել որ այս նամակին մէջ, Ղազար՝ սբանչելի հմտութեամբ մը կը յիշատակէ կիկերոնը, Յուլիոս Կեսարը:

Տեղոյ համառոտութիւնը չներեր մեզի մէջ բերելու Աղեքասանդր Մ'եծին ամենազուարացալի մէկ նամակն առ Արխտոտէլ, ուր մի և նոյն հազար եօթնարիւրի ոնով որ յարուցեալ Ղազարու յատկանշական էր, կ'ըսուի: Mon amé je ne suis pas satisfait de ce qu'a vez rendu public aucun de vos livres... Կը ցալինք որ չենք կրնար յիշատակել նաև ամենաշնորհալի նամակ մը զոր գաղղիկերէն լեզուով զրած է Ալբրուչի Մարդիամ Մագդաղենացին, և ուրիշ ոչ նուազ զուարճալի նամակ մ'ալ Կղէուպատրայ Եղիպտոսի թագուհոյն, այնիսի լեզուով մը որ անշուշտ բոլորովին անծանօթ էր հին Լուտետիոյ (Բարիզի) մէջ:

Ուրովհետեւ ալ սկսանք շարել հմուտ-

ներու այս ցացումները, խօսելով հնախօսներու միամուռութեանց վրայ, վերջացնենց խօսցերնիս պատմութեամբ մը որ իր յատուկ ազգարարող բարոյականն ալ ունի, և որուն զոյն եղաւ արձանագրութիւններ ընթերցող հնախօս մը, համաշխարհային համրաւով արեւելագէտն Cham-pollion:

Հատեր անշուշտ պիտի յիշեն անոր հանճարեղ ուղղորդութիւնները յՈլենելս և յԵզիպտոս: Այս յետիններէս միոյն մէջ, զօրավարն Ուլլէլէսոս որ այն ժամանակ Վերին Եղիպտոսի մէջ կը գտնուէր, դպից իրեն շատ հետաքրքրական արձանագրութեան մը կիտուածը (calco): Համբոլիոն որ այն պահուն ժամանակ չունէր Ուլլէլէսոսի փափարը գոհացնելով արձանագրութեան մեկնութիւնը դրկելով, հրամայեց իր քարտուզարին որ ըստ սովորութեան օրինակէ այդ արձանագրութիւնը և կիտուածը ետ զարծունէ: Քարտուզարը կտարեց հրամանը, բայց երբ վերջապէս Շամբոլիոն ուղեց իրմէտ արձանագրութեան կիտուածին (նմանահանութեան) օրինակութիւնը, չկարենալով զայն զոնէլ, և չուզելով ալ ամօթով մնալ, իսոստացաւ յաջորդ օրը գտնէլ և բերել:

Գնաց տուն և թուղթի կտոր մը ձեռքն առնելով երկակայական արձանագրութիւն մը գծագրեց՝ ցանուցիր նետելով թուղթին վրայ սրբազիրներու ձեր, որոնց դիւրաւ իր յիշողութեան առջև կու զային բազմաթիւ օրինակութիւններու սովորած ըլլալուն պատճառաւ: Եւ տարաւ յանձնեց Շամբոլիոնին այս անվաւեր երկակայեալ արձանագրութիւնը: Շամբոլիոն առանձնաց իր ուսումնարանին մէջ և ցառատունութիւ ժամ անընդհատ մտածեց ու աշխատեցաւ անոր վոյայ, մինչև որ վերջապէս դուստ ելաւ յարթական Ծուրեկայով մը, և բացատրութիւնը ցուցուց՝ զարմացած քարտուզարին: Այս արձանագրութեան բացատրութիւնը ամբողջ աշխարհի շըրջանն ըրաւ՝ բոլոր գիտնականաց ժողովներու մէջ, մասնագէտներու ձեռքէ ձեռք անցաւ, և ամէնն ալ գովեցին Շամբոլիո-

նը, հռչակաւոր հնախօսը, որ իւր հմտութեամբ փրկեր ու պահպաներ էր աշխարհիս՝ ամենակարևոր էջ մը եղիտական ութեատաներորդ հարասութեան, և աւելի ճշտիւ՝ Հռամանի Մայամունդի շրջանի պատմութիւնը։

Եաւ չուշացաւ սակայն իւեղկատակութիւնն ալ մէջտեղ ելլելու և Հռամանի Մայամունդի արձանագրութեան վրայ ալ խօսող շմաց։

ԱՌ ուրիշ աւելցնելիք չունիմ, որովհետեւ ժամանակս քիչ է և տեղւոյ անձկութիւնը, մշտնջնաւոր բռնաւորը, Կ'արգելու գեռ երկարել այս զուարճալի շարադասութիւնը։ Եթէ Կ'ախորդիք, տարօրինակ տնուանեցէք զիս, չեմ նեղուիր. — յաճախ այնքան ճշմարտութիւն կայ տեսակ մը տարօրինակուրեանց մէջ. — սակայն եթէ այսպէս կը խարոխին զրական ուսմանց պարապոները, մտածեցէք թէ ի՞նչ պիտի ըլլայ եթէ գիտութեան խառնուիք գեղարուեստի անբաժանելի քնարերգութիւնը, որ հմտութեան համար ամենէն աւելի վտանգաւոր պարագայներէն մին է։

ԿԵՍ ԳԻՇԵՐՈՒԱՆ ՊԱՏԱՐԱԳԻԸ

ԳԱՂԱԼԻԱԿԱՆ ՑԵՂԱՓՈԽՈՒԹԻՒԱՆ ԺԱՄԱՆԱԿԱՆ

Ճշմարիտ, վաւերական պատմութիւն մ'է և ոչ թէ երեակայեալ առասպելաբանութիւն։ Վեր. Իներառ քահանայն յեղափոխութեան փոթորկին կը բռնուի մինչդեռ Ավլիսենի թեմին մէջ Bastides-Jourdans ի ժողովրդապետի փոխանորդութիւնը Կ'ընէր. ինչպէս արժանաւոր բարիք քահանայի մը վայել էր, նա կը մերժէ ուրացութեան երգութիւննել ինչպէս կը պահանջէին Գաղղիոյ քահանաներէն, և կը համոզէ իր մայրը, որ աւելի հաւանօրէն մարտիրոս որդի մը պիտի ունենայ, բայց ոչ երբէք ուրացեալ որդի մը,

իամանակներու տիսուր պարագաներէն ստիպուելով փախչիլ և պահուիլ, 1793ին կը թողու իրեն ժողովրդապետութիւնը և կերպով մը կը յարմարցնէ բնակութիւն գտնելի Բուշե (Bouches-du-Rhône) զիւղացի բարեպաշտ ընտանիքի մը քով։ Հանելով իր եկեղեցական պարեգուր, զիւղացոյ մը հազուասով կը ներկայանայ անոնց, և զիւրաւ ներս կ'ընդունուի, որովհետեւ ճիշդ պէտք ունէին մարդու մը որ արջառներու պահպանութիւն ընէ։

Բարերազդութիւն մ'եղաւ իրեն համար, որ իրմէ ուրիշ տեղեկութիւններ չուցեցին՝ բաց ի անունէն։ Յայտնեց որ անունն է Յովհաննէս։

Յովհաննէս՝ ընտանեաց ամենուն համելի գարձաւ. դաշտային աշխատութիւններէ շատ բան չէր հասկնար, բայց սորվելու բարի կամքը և իր պարտքին հաւատարմութիւնը՝ զինքը արժանի Կ'ընեն համակրանքի և յարգութեան։ բռն օրինակելի պահպան մ'է։

Տան տիրուհին այնքան գոհ է իրմէ, որ արդէն կը սկսի մտածել իրեն հարսնութեան տալ իւր անզրանիկ դուստը։ Այս նկատմամբ կը խօսի նաև իր երկան և Յովհաննէսին։ Սակայն Յովհաննէս միշտ փախստական պատախաններ կու տայ, որոնցմէ չհասկցուի ոչ այսն և ոչ ալ մերժումը։ Այսպէս երկու կողմէն ալ կ'ապրին յուսուն և ազատաբար։

Օր մը ամենայն մտերմական վստահութեամբ խօսելով իրեն հետ, կը պատմեն որ ստոյգ իմացեր են թէ ուղղափառ քահանայ մը հոն շրջակայից մէջ պահուլստած Կ'ապրի և Ա. Պատարազը կը մատուցանէ ամէն կիրակի, առաօստան շատ կանուխ, անտառին մէջ բոլորովին ծածկուած տնակի մը մէջ. Կ'առաջարկեն որ ամէնըը միասին հոն երթան դեկտ. Զօի ծննդեան կէս գիշերուան Պատարազին։ Այս ամէնը ամենախիստ գաղտնեօթ պէտք է պահուի և Յովհաննէս խօսը կու տայ որ ինքն ալ ներկայ պիտի գտնուի։

Պարսափի օրերուն մէջ ենք, գաղղիական յեղափոխութեան ամենասաստիկ զայ-